

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Profesoriaus Norberto Vėliaus skaitymai (X)

DANGUS BALTŲ RELIGIJOJE IR MITOLOGIJOJE

Pranešimų santraukos

2017 m. balandžio 7 d.
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, Vilnius

yra taip pat važiuojantis ratais. Germanų Saulės garbinimą patvirtina, be bronzinio archeologinio radinio – Trundholmo vežimo, ir piešiniai ant uolų. Tad Saulės ratuose vaizdinsys bei idėja yra paliudyti archajiškų Europos ikonografijos, taip pat žodinių tekstų duomenų. Ši idėja ir jos konkreti figūratyvinė raiška neaplenkė ir senovės baltų.

DAINIUS RAZAUSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

DANGUS IR DIEVAS

1. Klausimas

Žodžio *dangus* etimologinė reikšmė ir dangaus kaip pasaulio dangčio, stogo, skliauto (kartais net apversto puodo) ar apdangalo įvaizdžiai teigia atitinkamą dangaus sampratą.

Žodžio *dievas*, sen. **deivas*, etimologinė reikšmė yra maždaug „dangiškoji šviesa“ ar „šviesus dangus“, o reetsykiais lie. *dievas* ir la. *dievs* tarmėse pavartojami ir tiesiog reikšme „dangus“. Tačiau pirminė šaknies **dei-* reikšmė yra „šviesti, spindėti“ (tos pat šaknies ir *diena* kaip „dangiškosios šviesos“ metas). Tad vėlgi turime „dangų“, tik jo samprata šiuo atveju skiriasi.

Taigi turime dvi dangaus sampratas, iš kurių vienos branduolinė reikšmė yra „dangtis, dengiantis skliautas“, o kitos – „šviesa“. Esminis klausimas: koks šių dviejų dangaus sampratų tarpusavio santykis?

2. Sprendimas

Šį klausimą išspręsti padeda kai kurie tautosakoje aptinkami mitinės kosmologijos vaizdiniai.

2.1. Žvaigždės – skylės danguje. Žvaigždės mįslėse prilyginamos dangaus langams, pavyzdžiui: *Pilnas stogas langelių, visi pro juos žiūri ir nieko nemato* = dangus ir žvaigždės. Tautosakos pateikėjai Rožei Sabaliauskienei „močiutė pasakojo, kad žvaigždės – dangaus langai“. Žvaigždės prilyginamos ir tiesiog skylėms, skylutėms danguje: *Juoda marškelė pilna skylių* = dangus ir žvaigždės. (Kitose mįslėse žvaigždės gretinamos su ražienos, rugienos skylutėmis žemėje: *Ne tiek danguj žvaigždžių, kiek ant žemės skylių; Kiek ant dangaus žvaigždelių, tiek ant žemės skylių* ir pan. Taip skylutės žemėje – ražiena – tarsi prilyginamos skylutėms danguje – žvaigždėms.)

Vadinasi, žvaigždžių šviesa suprantama kaip virš dangaus skliauto plytinčios šviesos pluošteliai. Savo ruožtu čia turime abi nagrinėjamas dangaus sampratas: dangus kaip dangtis, skliautas ir pro skylutes jame trykštanti dangiškoji šviesa, tiksliau – antdangiškoji šviesa, su kuria kaip tik ir tiktų sieti šaknies **dei-* žodį **deivas* > *dievas* (iš ryto tasai šviesą užstojantis dangaus sliautas tarsi nuslenka arba nuskaidrėja, ir stoja *diena*).

Jono Vaiškūno duomenimis, „apie Raseinius sakyta, kad žvaigždės atsiranda, kai *Dievas eina ir bado dangų šakę*“. Čia Dievas jau įsmeninintas, tačiau lieka toje pačioje

savo vietoje – ant dangaus skliauto, kurio viršumi vaikšto. Nepaisant įsmeiginimo, jis kartu lyg ir tebėra pats šviesos šaltinis – nes tai Jo, Dievo, šviesa trykšta pasauliui pro danguje prabadytas skylutes.

2.2. Ž a i b a s – p l y š y s d a n g u j e. Žinoma mįslė: *Eina ožys rėkdamas, ragu dangų drėksdamas* = perkūnas ir žaibas. Vadinasi, 1) girdimoji, akustinė perkūno apraiška – griaustinis palyginamas su ožio bliovimu (Perkūnas prilyginamas ožiui); 2) regimoji perkūno apraiška – žaibas vaizduojamas kaip pradrekstas, drykstelejės dangus.

Žaibas būdingai suprantamas kaip „prasiskyręs dangus“, antai Daivos Vaitkevičienės pateiktame pavyzdyje: *Kap griausmas buvo, ir žaibas, tai sako: Va, i razsiskiria dungus, tai žaibas – tai dungaus šviesa ragėc.*

Įvaizdis prigijęs ir lietuvių autorinėje poezijoje. Jonas Aistis: *Nusikvatojės žaibas skliautą skelia, / Akimirksniui prasiskiria plati naktis; Ir akimirksniui žaibas, perplėšęs naktį, / Ik akiračio viską gražiausiai parodys.* Bernardas Brazdžionis: *Ir žingsnių vėl klausai įpykusio perkūno, / Kai naktį perskelia žaibų žara šviesi.* Drauge čia aiškiai matome, kaip senieji mitiniai vaizdiniai persikelia į poeziją – visai taip pat, kaip senovės graikų poezijoje išlikę mus pasiekę senovės graikų mitologijos vaizdiniai.

2.3. P r a s i v ė r ė s d a n g u s. D. Vaitkevičienės žodžiais, lietuvių mitinėje tradicijoje „žaibas suprantamas kaip prasivėrusio dangaus šviesos blyksnis“, savo ruožtu „kaip ‘praskyrimo’ veiksmas traktuojama ir perkūnija, plg.: *Kap griausmas buvo, ir žaibas, tai sako: Va, i razsiskiria dungus, tai žaibas – tai dungaus šviesa regėc*“; be to, „dangaus prasiskyrimą (atsivėrimą) lydi tam tikras garsas – trinktelėjimas arba blumtelėjimas, plg.: *Ana aja undenia simt, sake, tik trinkteleja! Pasižiūri aukštyn – agi dungus atsivėrj.*

Čia ir lietuvių mitologinė saktė apie „atsidariusį dangų“:

Mano senelis važiavo pas mergeles ir sako, kad buvęs dangus atsidaręs. Sako, tokia nežemiška šviesa! Kad jis išsigandęs ir kepurę nusiėmęs. Sako, atsidarė – blūūūmt, taip kaip durys atsidarė. [...] Baisi šviesa tokia, labai graži! Paskui džynkt kaip durys užsidarė – ir daugiau nieko nebebuvo, ir nebematė daugiau nieko.

D. Vaitkevičienė pateikia ir su šiuo vaizdiniu susijusių sukrickščionintą saktę:

Pirmiau, pryš Kristaus atėjimą, visa mūsų žeme, visas ors buvo apsiausts vynu akmeniui. Tas akmū neleida nė numirusiems į dangų patekti. Kristus tan akmenį pirmiausia perskėlė į keturias dalis ir paskum su perkūnais suskaldė ir nuleida per sava galybę un žemes.

Akmeninis dangus čia atitinka pirmąją dangaus sampratą, būtent *dangų*, o tasai „dangus“, į kurį jis trukdė patekti mirusiesiems, – antrąją, būtent *dievą* arba tiesiog *Dievą*.

Atitinkami vaizdiniai iškyla ir latvių sakmėje, neturinčioje jokių krikščionybės pēdsakų:

Vienu rudenī bijis ļoti bargs laiks: gandrīz katru dienu bijis liels pērkons, kas rībinājīs un spēris kā pašā lielākajā vasaras pērkonā laikā. Bet vienu naktī laiks bijis vēl bargāks. Popužu muižā neviens nav domājis par gulēšanu: visi baidījušies un domājuši ka nupat būšot pasaules gals. Te uzreiz visas debesis nonākušas uz zemi un atvērušas visā plašumā. Bijis tik gaišs, ka nemaz acis pret gaišumu rādīt. Cits, kas skatījies tāpat ar vaļējām acīm, palicis akl. Citi atkal esot redzējuši, ka tonakt visi miroņi no kapiem pamodušas. Citi uzlidojuši augstu gaisā, bet citi pacēlušas un tad atkal nogrimuši atpakaļ. [Vienā rudenī buvo labai blogas oras: kone kasdien – bausis perkūnas, kuris griaudėjo ir trunkėsi taip, kaip per didžiausią vasaros perkūniją. Bet vieną naktį oras tapo dar baisėnis. Puopužų sodyboje niekas nė negalvojo apie miegą: visi buvo išsigandę ir manė, kad jau atėjo pasaulio pabaiga. Ir čia staiga visas dangus nusileido ant žemės ir atsivėrė visu platumu. Buvo taip šviesu, kad neįmanoma nė akių į šviesą atmerkti. Kas bandė žiūrėti atviromis akimis, apako. Kiti vis dėlto matė, kad tą naktį visi numirėliai kapuose nubudo. Vieni pakilo aukštai į orą, kiti pakilo ir paskui vėl prasmego atgal.]

Pirmasis dangus, būtent *dangus*, nuo perkūno „atsivėrė visu platumu“, ir kaip tik dėl to antrasis dangus, būtent *dievas*, nusileido ant žemės ir nutvieskė ją akinančia, visa persmelkiančia šviesa. Nuo jos, tarsi pasaulio pabaigoje, net „numirėliai kapuose nubudo“, prisikėlė ir ėmė kilti aukštyn, į tos šviesos šaltinį, esmiškai į *dievą*, arba pas *Dievą*. Tačiau kai kurie šio negailestingo nušvitimo išsigando, todėl vėl prasmego atgal, žemyn, į požemius. Čia ir pomirtinio teismo samprata, iškylanti iš paties mitinio pasaulėvaizdžio, iš kurio ji savaime galėjo rasti tiek baltų, tiek senovės Egipto bei Persijos religijose, tiek krikščionybėje.

Dar vienas atitinkamus „atsivėrusio dangaus“ vaizdinius rutuliojantys latvių pasakojimas:

Debessvārti atveroties parasti naktī. It kā zibens pāršķēlot debesis pušu, un tad parādoties apžilbinoši gaiša gaisma. Pēc acumirkļa debessvārti atkal aizveroties. Biežāki to redzot vienatā. [Dangaus vartai atsiveria paprastai naktį. Tarsi žaibas perskeltų dangų pusiau, ir tada pasirodo akinančiai šviesi šviesa. Po akimirkos dangaus vartai vėl užsiveria. Dažniausiai tai regima vienuoje.]

3. Išvada: kosmologinė Dievo samprata

Pirmiausia dera išskirti tris galimus požiūrius į Dievą ir atitinkamai tris skirtingas Dievo sampratas: kosmologinę, mitologinę ir dvasinę. Kosmologinė Dievo samprata nustato jo vietą ir apraiškas mitiniame pasaulėvaizdyje; mitologinė samprata įsmeina ir žiūri į Dievą kaip į mitinę būtybę, mitinį asmenį, priskirdama jam tam tikrus veiksmus ir įtraukdama jį į santykius su kitais mitiniais asmenimis (čia pirmiausia

prisimintume Dievą senelį ir pan.); savo ruožtu dvasinę Dievo sampratą iškelia bei pabrėžia tiesioginis religinis santykis ir patyrimas. Suprantama, kad tikrovėje visos trys sampratos dažniausiai yra sumišusios. Antai vaizdinyje apie Dievą, badantį šake skylutes žvaigždėms, sumišusios kosmologinė ir mitinė Dievo sampratos.

Kosmologinė Dievo samprata mena begalinės ryškios šviesos virš dangaus skliauto vaizdinį. Pažymėtina, jog mitologinio Dievo buveinė – irgi ant dangaus skliauto, kaip antai pasakoje apie ligi dangaus užaugusią pupą, kuria užlipęs ir pralindęs pro skylę danguje žmogus patenka į Dievo sodybą. Ant dangaus skliauto Dievas įsivaizduojamas ir kitose tradicijose, tarp jų ir krikščionybėje. Kartais pats dangaus skliautas gali būti laikomas Dievo sostu, kaip štai Izaijo pranašystėje (66.1), kur Jahvė prisipažįsta: „Dangus – mano sostas“. Tačiau visais atvejais dangus mena vienokį ar kitokį tvirtą pagrindą (plg. lo. *firmamentum*), o Dievas – beasmenę ar įsmeintą Šviesybę virš jo.

Iš minėtų pavyzdžių randasi ir papildoma išvada apie Dievo ir Perkūno tarpusavio santykį: Perkūnas iš esmės yra tas pats Dievas, arba Dievo apraiška, kai jis praplėšia dangaus skliautą ir nutvieskia žemę savo akinamu spindesiu. (Panaši į tą, kai jis prabada danguje skylutes, tik stipresnė.)

Iš pavyzdžių apie į „dangų“ kylančius mirusiuosius galima numanyti, kad ta pati antdangiškoji šviesos erdvė yra lietuvių dausos. Kaip Antano Vienažindžio eilutėje: *Toli mano tėvai – ant dangiško skliausmo!* Tokiu atveju velionio viltis patekti į dausas arba pas Dievą reikštų tą patį, tik pabrėžiant skirtingą Dievo sampratą.

4. Priedas: Metaforiška mitinių vaizdinių prigimtis

Pabrėžtina, kad mitologija kalba ne apie išorinį pasaulį, ne apie fizinius reiškinius, bet pasitelkia juos bei ryškiausias jų ypatybes kaip metaforas kalbėdama apie vidinį, psichinį, dvasinį pasaulį bei jo reiškinius. Todėl pastarojo šimtmečio kosmonautikos laimėjimai nė per nago juodymą nesumenkino mitinio pasaulėvaizdžio tyrimų reikšmės, o gal net juos netiesiogiai skatina.

ROKAS SINKEVIČIUS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

MĖNULIO IR ŽVĖRIŲ RAGAI LAIKO TERMINIJOJE

Istorikas Teodoras Narbutas Užgavėnių šventę siejo su dievo Ragučio garbinimu (1835). Klausimas, iš kur paimtas toks pavadinimas, vertas dėmesio. Lietuvių tautos istorijos autoriaus pateiktame lietuviškų mėnesių pavadinimų sąrašė dar nėra „rago“ arba „ragučio“ pavadinimų. Jie pasirodo kiek vėliau Georgo Neselmano, Adalberto Becenbergerio, Felikso Kuršaičio, Viliaus Kalvaičio žodynuose ir Aušros kalendoriuje. Tikėtina, kad jie pasiskolinti iš vokiečių kalbos. Kalbininkas Verneris Kionigas (*Werner König*) prieš dvidešimt metų atsigrėžė į galimybę vok. *Hornung* kildinti tiesiog iš *Horn* 'ragas' ir sieti su laiku, kai taurieji elniai pradeda mesti ragus. Kita vertus, su